

Рецензия

на дисертационен труд на тема:

„Международните отношения в периода на Студената война“

Дисертант:

Надя Георгиева Бояджиева
катедра „Правни науки“ на
Юридически факултет
ВСУ „Черноризец Храбър“

Рецензент:

Професор д.пол.н. Атанас Гочев
катедра „Национална и регионална сигурност“
УНСС

I. Основание и цели на рецензията

Настоящата рецензия се изготвя въз основа на заповед № 279/07.03.2017 г. на ректора на ВСУ и в съответствие с изискванията на чл. 12 и чл. 13 на Закона за развитие на академичния състав в РБ (ЗРАСРБ), чл. 35-42 от Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ППЗРАС) от 08.03.2011 г., както и Наредба 12 (Приложение 1) на ВСУ, разглеждащи въпросите за рецензиране на научни трудове за придобиване на научни степени. Целта на рецензията е да послужи при защитата на дисертацията пред специализираното научно жури за присъждане на научна степен „доктор на науките“ на д-р Надя Георгиева Бояджиева по професионално направление 3.б. „Право“, докторска програма „Международно право и международни отношения“. Тя има за цел да улесни журито при вземането на решение, както и да помогне на дисертанта при представянето на своя труд. Рецензията дава отговор както на въпроси по същество, в съответствие с изискванията на чл. 35 на ППЗРАС и наредба 12 (Приложение 1) на ВСУ, така и на технически въпроси, свързани с нормативните документи и съществуващата академична традиция и практика за разработването на дисертационни трудове за научна степен „доктор на науките“.

II. Характеристика и структура на дисертационния труд

1. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем от 359 страници, които включват въведение, осем глави, заключение. Дисертацията съдържа седем приложения, включващи шест таблици и един документ, списък на съкращенията, списък на използваните източници и литература, от които 134 на кирилица и 198 на латиница. В литературата са включени осем архивни документи (четири публикувани и четири непубликувани), както и актове и документи (на кирилица и на латиница). С изключение на няколко позовавания в литературата на практика отсъстват интернет източници.

2. Анализ на структура и съдържание на дисертационния труд

Въведение. Във въведението на една дисертация, наред с общото описание на труда, следва да се посочат реквизитите на използваната **методология** и приложената **концептуална рамка**. Това по принцип са **мета–теоретични** въпроси, които се посочват в началото на всяко научно изследване.

В уводната част на рецензираната дисертация са загатнати отделни реквизити на методологията и концептуалната рамка. Във въведението е посочена „целта“, формулирана като изследване на „международните политически отношения в конкретен исторически период... Ялтенско–потсдамска система на МО“. **„Предметът“ на изследването** е формулиран като анализ на „двуполюсната система на международни отношения, която се създава след Втората световна война“ /с. 6/. **Различни аспекти от така заявения предмет вече са изследвани** и целта може да бъде да се установят, да речем, нови и неизвестни факти или последици от едно или друго действие в МО. Терминът „международни политически отношения“, с който е описан предметът на дисертацията е възприет само от отделни, най-вече руски автори (Цыганков), но повечето изследователи (дори и руските) го отхвърлят защото трябва да се допусне, че има международни **неполитически** отношения, т.е. да се приеме, че по същество международните икономически и културни отношения не са политически – а това не е така.

Авторът твърди, че „използва в анализа предимно чуждестранни изследвания, поради липсата или недостатъчно задълбоченото представяне на теоретичната част от науката за МО в родната ни литература [курсив – АГ]“ /с.9/. Ако това е така, възниква въпросът **какъв точно е предметът на дисертацията** – анализ на МО по време на Студената война или създаването на някакъв вид учебно помагало. Към този въпрос ще се върнем отново.

В тази (мета–теоретична) част **липсва и изрично** обособяване на **обект на изследването**. Това обаче е важен елемент в традицията на българските социални науки и съществен реквизит на всяко национално дисертационно изследване. Въпреки че по принцип оценявам положително формулирания предмет на изследването – „МО по време на Студената война“, спрямо **концептуалната рамка и заявените мета–теоретичните позиции на дисертацията трябва да бъдат отправени следните критични бележки:**

Липсва хипотеза (или някаква теза), която дисертантът да докаже/отхвърли в резултат на изследването. Така не е ясно какво точно се анализира и каква е целта на текста от 359 страници, в който са описани и множество известни факти. Твърденията за посещение на реномирани учебни заведения и достъп до уникални библиотеки и архиви (заявени в автобиографичната справка) не съответстват на текстуалната реалност на дисертацията.

Липсва ясна теоретична рамка, която да е в основата на изследването. На базата на каква теоретична школа(и) се гради изследването? Имплицитно може да се допусне, че това е политическият реализъм. Тези въпроси ще бъдат повдигнати пак при анализа на глави I и II.

Липсват уточнения за обхвата/ограниченията на изследването. При липсата на подобни уговорки очакванията на рецензента(тите) може да са безкрайни...

Липсват ясно формулирани задачи на изследването, свързани с темата на дисертацията – „МО по време на студената война“. **Задачата,** посочена на с. 7 е формулирана като: „да се потърси общото и различията между международните отношения, международната политика, дипломатията, международните икономически отношения и световната икономика, социологията, като се прави изводът, че науката за международните отношения (НМО) вече е утвърдена като самостоятелна интердисциплинарна наука и заема своето достойно място сред другите научни

направления, като изучава и обяснява процесите в международната политика и поведението на международните актьори на международната сцена“. **Това обаче няма общо с преди формулирания предмет на изследването.** Така се стига до натрупване на излишни и несвързани с темата текстове в глава I и глава II.

Още по-неясни стават позициите на автора след разглеждането на въпроса за **предмет и обект на науката за НМО** в глава I, т. 2 където се привеждат разсъждения подобни на тези от учебника на Цыганков, но **те не помагат да установим какви точно са онтологичните и епистемологичните позиции на автора в това изследване.** По същия начин, както беше отбелязано по-горе, **прегледът на различните теоретични школи в МО не показва каква е ползваната от автора теоретична рамка** – реализъм, либерализъм, конструктивизъм или нещо друго.

Последен щрих в мета–теоретичния фундамент на дисертацията са **методите на изследването.** В Автореферата те са обособени след предишните текстове, отнасящи се до целта и предмета на изследването. **Това е объркващо и неточно,** тъй като тези въпроси се разглеждат едва в глава I, т. 3 на изследването. При това там те се разглеждат по принцип – от позициите на методите, използвани в НМО. Авторът твърди, че трябва да се прилагат комбинирани методи. От гледна точка на философията на науката, **методите** са по-скоро универсално средство за набиране или анализ на данни, без значение обекта на изследване. Това води до **объркване и смесване на понятията „метод“ и „методология“.** Методологията включва както методи (технологии) за анализ, така и парадигми и теоретични модели.

В дисертацията не е показан конкретен теоретичен модел или парадигма, на която се основа изследването. Описани са различни теоретични школи, но това е в глава II и **не е свързано с последвалия анализ на МО по време на Студената война.** Но в Автореферата се твърди: „Тук са използвани почти всички методи за анализ на ситуацията (общо–научни методи в МО): методите на изучаване на документи, метод на описание, метод на сравнението, от групата на експликативните методи се използва конкретно ивент анализ, контент анализ“... „Следва да отбележим, че за получаване на точни резултати при изследване на процесите в МО е необходимо да се прилагат комбинирани методи, какъвто е и подходът на автора тук.“ (Автореферат, с. 11). **Това поражда въпросът, къде в дисертацията е използвана тази плеяда от методи,** например ивент и/или контент анализ. Като методи те са описани на с. 34–35 в дисертацията и представляват почти дословно повторение на текст на Цыганков от глава 2 на неговия учебник по Теория на международни отношения (1996/2005) и на по-късни негови текстове, които са на разположение на интересуващите се.

В обобщение, ако трябва да се оценят използваните методи, те са **изцяло дескриптивни** с елементи на ретроспекция (исторически анализ) и донякъде на нормативен анализ. За целите на дисертацията не е правено емпирично изследване и не са използвани количествени методи за анализ на данни.

По въпроса за **актуалността** на темата на дисертацията и изследвания проблем (МО по време на Студената война) **може да дадем положителна оценка.** От гледна точка на ортодоксалната историческа наука оценката на определени събития е възможна след около 50 години, дотогава за тази наука това са текущи събития. В случая имаме почти 30 годишна дистанция и е напълно оправдано връщането към този период на МО. **Обосноваването на значимостта на темата на изследването в текста на дисертацията обаче е разпокъсано,** без да има логично разделение на аргументите,

което създава впечатление за недобра организираност на изложението. Обосновката на актуалността е най-ясно е формулирана в Автореферата на с. 5 – както необходимостта от дистанцията на 25 години след края на Студената война да се прецени какво и как да се изучава в МО и дали теориите в онзи период са били правилен ориентир.

Глава I „Науката за международните отношения – същност и основни понятия“. Тук се разглеждат въпросите за обхвата на МО, обекта и предмета на НМО, основните методи в НМО, понятия като „система на МО“, системен подход в МО, „външна“ и „вътрешна“ среда на системата на МО и пр. **Тези въпроси не са свързани с декларирания предмет на дисертационното изследване** и водят до ненужно натрупване на обем от страници. Много от съжденията в тази част са спорни, особено разбирането че, това е комплексна наука, интегрираща международно право, история, политическа наука /с. 26/, а след това се стига до разбирането, че това са специфични обществени отношения /с. 27/. После пък се казва, че са „интегративна наука“ /с.27/, но ако е така **къде е специфичният обект и предмет на тази наука.** След това се говори, че разбирането на Цыганков за същността на НМО еволюира, което е „доказателство за развитието на НМО и на представите за нея, изразени в академичната общност“ /с. 28/. В същност Цыганков е написал един текст за учебник по МО през 1996 г., който е издаден в различни редакции през 2005 г. и 2016 г. Не би следвало единствено този текст да се счита за представителен за развитието на НМО.

Независимо от заявките за принос **главата, свързана с мета–теорията на НМО, не дава отговор на много важни въпроси:** какво представлява позитивизма в НМО, какво е научен реализъм, научен фундаментализъм и анти–фундаментализъм, какви са онтологичните, епистемологичните и методологичните позиции на основните школи и течения в НМО. И **НАЙ-ВАЖНОТО, нека повторим отново** – какви са позициите на автора, след като пише по тези въпроси и прави специализирано изследване – каква е онтологичната и епистемологичната му позиция.

Използва се и понятието „**обхват на МО**“ (с. 28). Може би е по-добре да се говори за **обект на НМО**. Иначе МО имат обхват, който включва много неща, но тук като че ли следва да се говори за **обект на НМО**. Що се отнася до описаните **методи в НМО**, както беше посочено, те са представени по руски учебници и **нямат пряко отношение към направеното в тази дисертация изследване**, тъй като освен дескриптивен и отчасти нормативен анализ, други методи не са и използвани.

В заключение, тази глава разглежда въпроси, по които отдавна е постигнат консенсус – има НМО, знае се какво е система на МО, знае се кои са актьорите в МО и пр., като по преобладаващата част от тези въпроси има и постигнато съгласие.

Глава II „Теория на международните отношения. Основни теоретични направления“. Както се твърди в Автореферата /с. 17/ тя „е посветена на един от най-важните дялове в НМО – Теорията на международните отношения“ (ТМО), която „заема изключително важно място в НМО“ (с. 67 в основния текст). Възниква логически въпросът кои са основните дялове на НМО – теория и какво – практика, или право плюс история или нещо друго? Това не става ясно от текста. Разграничението между ТМО и НМО е трудно, но е възможно. Теорията е абстрактен израз на обекта на НМО, но това не става ясно от текста. Цитираното от автора произведение на Доуърти и Пфалцграф разглежда теорията като „**систематизирана рефлексия на съществуващите явления**“, но това остава скрито – цитирани са други текстове от същото произведение.

В главата има и абсолютно ненужен преглед на развитието на философско–политическата мисъл за МО от античността до днес (с. 67–71), което е различно от анализ на развитието на НМО или на ТМО. После следват същност и функции на ТМО (разработена предимно по учебника на Доуърти и Пфалцграф, отчасти по Цыганков) и след това класификация на видовете ТМО. След което следва преглед на основните теории в МО (както е написано), но може би става дума за НМО. На този въпрос ще отделим повече внимание.

Не е ясно каква е връзката между разглежданите теории за МО и предмета на дисертацията. Тук са включени теоретични школи от целия спектър на НМО – от политическия реализъм и либерализъм до конструктивизма и феминизма. Какво е значението да речем на феминизма за „МО по време на Студената война“? Текстът на главата наподобява учебно пособие, при това с известни противоречия и фактически грешки. Поради тази причина ще обърна внимание на някои от тях. Първоначално се говори за „Реализъм“ /с. 76/, след това изведнъж започваме да разглеждаме „Политически реализъм“ /с. 79/, започвайки от Тукидид и стигайки до Клаузевиц. Когато са писали, тези автори не са боравили с термина „политически реализъм“. Тук, а и по-нататък в текста, не е съвсем ясно каква е разликата между реализъм, политически реализъм и класически реализъм.

В раздела за структурен реализъм /с. 76/ се говори за по-големи школи в неговите рамки – вътрешнополитически теории (*Innenpolitik*), които акцентирали върху влиянието на вътрешните фактори върху външната политика /с.77/. Тук сигурно става дума за равнищата на анализ в НМО? Защото в противен случай говорим за вариант на неокласическия реализъм. Друга група школи пък „съставлявали различни производни на реализма. Те наблягат на влиянието на международната система върху поведението на държавата: такива теории са разглежданите нападателен реализъм, отбранителния реализъм и неокласическия реализъм“ /с. 77/. Това трудно подлежи на коментар. Объркано е понятието за структурен реализъм, той е смесен с неокласическия реализъм, а в този „микс“ са включени/прибавени още нападателен и отбранителен реализъм. Имплицитно разсъжденията поставят и въпроса за равнището на анализ в МО, но това не се разглежда в дисертацията.

Има и неточни твърдения като „Независимо от критиците си, теорията на политическия реализъм се попълва с нови изследвания години след създаването ѝ. Американският учен Робърт Къхейн (*Кеохейн* – бел. АГ) е формулирал през 80-те години на ХХ век три основни характеристики на политическия реализъм...“ /с. 83/. Нови изследвания на основата на политическия реализъм не са престанали да излизат, а Кеохейн е по-скоро представител на неолиберализма, което личи от следващия цитат на дисертанта. Но явно в случая е ползвано руско изследване с автор, който не интерпретира правилно основните течения в НМО. След това на с. 89 в раздела „*Институционализъм, либерализъм, конструктивизъм*“ се казва, че Кеохейн използва „сбор (русизъм, АГ) от идеи“, „за да обясни голямата роля на международните институции“, което е типично за неолиберализма. Явно или авторът не е бил достатъчно прецизен, или е ползвал руски източници, които дават неточни оценки, а може би и двете.

Създадена е амалгама от теоретични школи, което изисква усилие, но това не е нужно за дисертацията, тъй като не решава конкретни методологични въпроси. В случая би било по-добре да има **само един раздел, който да обясни от какви**

теоретични позиции се разглежда темата на дисертацията – на реализма, на либерализма, на конструктивизма или от позициите на друга теоретична рамка. На този фон структурният реализъм мимоходом е приравнен на неговия антипод – неолиберализма. Това се вижда в следния текст „Аналитичният подход, който специалистите използват при обяснението на процесите в международната политика, е последван от появата на **„структурния“ реализъм (неолиберализъм).**“ На друго място Миършаймър е обявен за един от основателите на класическия реализъм /с. 87/. Книгата му е издадена през 2001 г. и поради това в никакъв случай той не може да е представител на класическия реализъм.

Подобни неточности има и при разглеждането на либерализма /с. 89–90/, където не е изяснена правилно връзката между различните форми на либерализъм – идеализъм, либерален институционализъм, републикански и социологически либерализъм, икономически либерализъм и пр. В тази си част текстът е подвеждащ, без значение дали част от дисертационен труд или се ползва само като учебно пособие. По-нататък /с. 96/ идеализмът е свързан с модернизъм и феминизъм (понятия от различен порядък), самият идеализъм е представен като „легализъм, утопизъм и морализъм“ и се забравя, че той е разновидност на либерализма. Отново текстът е повлиян от неправилни интерпретации на руски автори, публикувани в учебници. Същото важи и за бихейвиоризма, наречен, пак по руски образец, „модернизъм“.

При разглеждането на понятията в НМО езикът и стилът на изложението в цялост могат да се приемат за научни, но **някои от понятията и научните категории не са използвани правилно.** Това важи за различни части на целия текст (глави I, II, III – вж. съответните текстове). Например, не става ясна разликата между МО, НМО, учебната дисциплина „МО“ и ТМО. Трудно се разбират такива твърдения като например: „Сред изследователите продължават да съществуват различия относно това следва ли МО да изучават динамиката на случващото се в МО“ /с. 26/. Според рецензента МО не могат да изучават нищо, те са част от социалната реалност. Или „Интегративна наука, каквато са МО, и по която едва ли една ли може да оспори нейната същност и съдържание, доказват и развитието на оценката и същността ѝ от изследователи, които дълги години се занимават с тази проблематика“ (тестът е автентичен – дословен цитат) /с. 27/. Ако НМО е интегративна наука, тогава кои са съставните ѝ части?

Глава II дава примери за неточно/некоректно третиране на понятия, например понятието „сила“ в МО /с. 102/. Не е направено ясно разграничение между понятията „сила“ и „мощ“. Преди това в разделите за „политическия и структурния реализъм“ /с. 79–101/ се говори и за „власт“ [в МО]. Не става ясно как да се разбира на български английското понятие „power“, което в българската литература може да има три значения – на власт (в политическата наука) или на мощ/сила и военна сила (в НМО). Излишно е и пространното обяснение на понятията като международен ред и баланс на силите, и национални и международни интереси, тъй като те са добре изяснени в литературата. При това в тази част на текста, **отново, не е направена връзка между значението на тези понятия и заявления предмет на дисертацията.**

Глава III „Международните отношения в историческа ретроспекция“. Тук се разглежда историческото развитие на международната система. Описани са МО в Стария свят и в Средновековието; модерната система на МО; и накрая – МО в съвременния свят. Според нас тези въпроси **имат отношение към предмета на**

дисертацията само, ако се търсят и намират паралели със Студената война в предишни периоди на МО, което да даде основание за изводи и приноси теоретични обобщения. Това обаче не е постигнато и в този си вид **текстът прилича по-скоро на реферативно учебно помагало по история на международните отношения** без добавена стойност и приноси.

Ако обобщим – **първите три глави – от 21 до 138 стр. – имат косвено отношение към заявения предмет на изследване** и дават малко ново знание, тъй като третират преимуществено познати и консенсусни въпроси в ТМО.

Глава IV „Теоретични и историографски проблеми на двуполюсната система (1945-1991г.)“. Според твърдението на автора в Автореферата /с. 21/, тази част разглежда теоретични и историографски проблеми – от ТМО и двуполюсната система и спецификата ѝ, до периодизацията на системата на двуполюсния период. Представено е конкретното разбиране на основни процеси в МО, периодизация и специфики на периода. **Положително следва да се оцени** изследването на периода на Студената война, причините (и отговорните) за Студената война, ролята на различни, външни за системата фактори. Авторът е направил преглед и анализ на периодизациите за развитието на Студената война – традиционни и съвременни, появили се след разпадането на двуполюсната система. На тази основа дисертантът е предложил работна периодизация към която се придържа в следващите глави. **Създадената периодизация е частта от главата, която заслужава най-висока оценка.**

При цялостна положителна оценка, към тази глава също могат да бъдат **отправени критични бележки**. Формулировката на заглавието на т. 1, глава IV „Теорията на международните отношения и двуполюсната система на МО“ предполага, че авторът ще изясни позициите на различните теоретични школи (реализъм, либерализъм и пр.) по въпросите за причините за Студена война, действията на актьорите, защо се стига до край, коя теория е дала (или дава) най-добри обяснения за случващото се и пр. Подобен въпрос е загатнат само в рамките на 15–16 реда /с. 143/ и се отнася единствено за реализма, а **фокусът на теоретичния анализ е върху западната историография за началото и за периода на Студената война**. Тук се въвеждат /с. 143–145/ нови понятия като „ортодоксална школа“, „ревизионистична школа“, „субективистична школа“ и пр., но в историографията, и то може би на Студената война. Въвеждат се и неизползвани до този момент термини като „интернационалистичен подход“ /с. 143/ без да става ясно дали това е подход в историографията, школа в ТМО или тип външнополитическа ориентация. Подобна фриволност в използването на понятията има и на други места (вж. и глава II по-горе). Например, на с. 147 се говори за „либералнокапиталистическа“ традиция, която се свързва с А. Смит и У. Уилсън. Може би става дума за „либералнодемократична традиция? Същото важи и за употребата на понятието „интерсистемен подход“ /с. 145/. Както личи от текста, става въпрос за конфликта „Изток–Запад“. Тогава говорим за конфликт между две социални системи (марксистката теория за МО до 1990 г.). След това по-долу на същата страница се говори, че „краят на Студената война е постигане на нова хомогенност, следствие не от конвергенция, а от налагането на едната подсистема над другата“. А в края на главата /с. 157/ се говори за „състояние на системата на международните отношения, обусловено от конкретно–историческите условия след края на Втората световна война“. Ако има нова система след края на Студената война – трябва да се посочат новите системно–структурни характеристики. Ако има трансформация на системата на МО и това е някакъв нов вариант на същата

система, но след Студената война, следва да се обясни как са се изменили структурно-функционалните ѝ характеристики.

Глава V „Международноправното регулиране на следвоенния свят (1945-1955 г.)“. Тук е осъществен дескриптивен и частичен нормативен анализ на международно-правната регламентация на резултатите от Втората световна война. Разгледани са въпросите за създаване на ООН като регулатор на МО и фактор за сигурност и запазване на международния мир. Това дава основа за изучаване на международно-правното регулиране на МО в хронологичен и тематичен аспект. В хода на хронологичния дескриптивен анализ са изяснени основните етапи, процеси и тенденции в първите години на конфронтацията „Изток–Запад“, като особено внимание е обърнато на ролята на спорния германският въпрос. Описани са и основни аспекти на сигурността в контекста на ядрената надпревара през 50-те години на ХХ век. Накрая са изяснени основните предпоставки за началото на Студената война в Азия.

Както цяло тази глава **заслужава положително оценка** за извършеното систематизиране на значителен обем от данни. Основната **критична бележка** е, че **се повтарят всеизвестни факти, които са извлечени от анализ на ограничен брой вторични източници**. Няма позоваване на нови архивни единици каквито очаквания се създават във *Въведението* на дисертацията. Също така **малко пресилено е твърдението**, че конференцията в Бретън Уудс полага „основите за правното регулиране на новия международен икономически ред [курсив, АГ]... **Другата забележка** е за липсата на **критична оценка на създадената системата за сигурност и регулиране на МО**, възникнала с установяването на ООН. Критики към ООН има още от създаването на организацията, например планът „Кларк–Зон“ и те продължават и до днес под формата на различни предложения за реформа на ООН.

Глава VI „Кризис и конфликти в системата на междублоковото противопоставяне (1956–1975 г.)“. Тази глава е посветена на кризите и конфликтите в двуполюсната система на МО. И тук **методът на анализ е дескриптивен, основаващ се на вторични източници**. Позоваванията са ограничени – 47 бележки за текст, който покрива двайсет годишен период и е в обем от повече от 50 страници. При това липсва позоваване на архиви единици. Разделът покрива промените във външната политика на СССР след епохата на Сталин и ефектът им върху международната система. Проследява се появата, същността и еволюцията на Движението на необвързаните страни и ролята му в МО през периода. Отделено е внимание на влиянието на политиката на свърхдържавите върху процесите в Близкия и Средния изток. Обърнато е специално внимание на Кубинската криза от 1962 г. и последиците ѝ за МО. Авторът стига да коректното заключение, че системата на МО е зависима както от глобалната съветско–американска конфронтация, така и от множество конфликти и кризи в отделни нейни подсистеми /с. 248/. Това създава основа за разглеждане на ролята доктрината „Брежнев“, на сложния конгломерат от проблеми в отношенията „Изток–Запад“ и началните стъпки към разведряване в тези отношения.

Систематизирането и обобщаването на голям обем материал от вторични източници заслужава положителна оценка. Същевременно главата може да бъде **критикувана** по няколко направления. Първо, необходим е по-голям акцент върху кризите през периода, защото освен Кубинската криза, МО са изпъстрени от множество други значими кризи. Така заглавието на раздела ще съответства по-точно на съдържанието му. Второ, в международната литература Кубинската криза от 1962 г.

е един изчерпателно изследван проблем. Въпреки големият обем литература и значителното пространство, отделено на този въпрос в дисертацията, посочените в бележка 316 /с. 236/ източници са ограничени и не включват някои много важни изследвания, например това на R. N. Lebow – *Between Peace and War: The Nature of International Crisis*, 1981. Третата критична бележка е че **отново има пространно разказване на известни факти, които не би следвало да се използват за аргументиране на огромния брой приноси**, посочени в Автореферата (общо 35).

Глава VII. „От разведряването в Европа до края на Студената война в света (1975–1991 г.)“. В главата са анализирани процесите на „разведряване“ в Европа и е дадена оценка на мястото им в развитието на противопоставянето „Изток–Запад“. Посочен е Заключителният акт от Хелзинки и **се изказва всеобщо известната теза**, че този документ отбелязва периода на разведряване в Европа. При това обаче другата линия на противостояне в отношенията САЩ–СССР продължава да е налице. Разгледани са промените в политиката и външнополитическия курс на СССР – „новото политическо мислене“ и „перестройката“. В тази светлина е направен преглед на процесите на разпадане на бившия Източния блок (1988–1991 г.), реакцията на западните страни и края на Студената война. Накрая се прави обзор на процесите в СФРЮ и паралел с процесите и тенденциите в СССР през този период /с. 300/. Това е използвано като пример за последиците за сигурността в Югоизточна Европа и като пример, илюстриращ деструктивните процеси в системата на МО. Заслугата на автора е в обобщаването на наличната информация, но очакванията за намиране на нова или различна гледна точка не се оправдават. **Тук обаче имаме използване на архивни единици, което е положителна страна на този раздел.**

Глава VIII „Международни отношения, международна сигурност и права на човека след края на двуполюсната система“. Тази глава, подобно на глави I–III, **има твърде малко общо със заявения предмет на изследване.** Както авторът признава възможно е „тази глава да изглежда „чужда“ и дори „излишна“ в труда, дори поради факта, че „излиза“ извън хронологическите рамки на изследването“ (Автореферат, с. 35). Всъщност с каквито и доводи да се аргументира присъствието ѝ, трябва да се подчертае, че нейното сложно–съставно заглавие предполага извършването на няколко отделни изследвания за всеки от елементите му. Така че **отново имаме 58 страници текст, който пряко не е свързан с обявения предмет на дисертацията.** Въпреки това ще отделим внимание на представения текст. Направен е преглед на понятието „сигурност“, което със своя общообразователен характер стои извън контекста на дисертация за степента „доктор на науките“. После се разглежда каква е международната сигурност след края на двуполюсния свят, което е извън предмета и поставените хронологични рамки на дисертацията. Вместо да се формулират изводи въз основа на направените наблюдения за края на Студената война се започва отначало, с нови понятия и теории. Едно изследване трябва да има предметни, тематични и хронологични граници, което авторът вероятно пропуска да отчете.

В същата глава се разисква „държавния суверенитет“ /с. 310/ въз основа на текстове на ООН, което не е нов и непознат материал. Навлиза се и в територията на „вътрешнодържавните конфликти“ /с. 312/, но те са проблеми в МО след края на Студената война. Засяга се проблематиката на „глобалната сигурност и глобализация“ /с. 313/, но това е днешният ден, а не периодът на дисертацията, който е до края на Студената война (1990–1991 г.). После се въвежда „асиметрия на секюритизацията в МО“ /с. 315/, а следва това и актуалното подзаглавие „Международни отношения,

международна сигурност и тероризъм“. Направен е „фюзън“ на разнородни проблеми, към които в следващата т. 2 на същата глава са добавени и въпроси на правата на човека – от Магна Харта, през Декларацията за независимостта на САЩ до Н. Неновски, Е. Константинов и др. автори. След това на с. 328 е разгледан въпросът за „концепцията за сигурността на правата на човека и неговите свободи“. Това обаче не е ново изследване в тесния смисъл на понятието. В обобщение, **гл. 8 в този си вид не обогатява дисертацията**. Подходът няма елементи на изследване и представлява по-скоро трупане на известни факти и данни.

Заключение. Текстът на **заключението** представлява съкратен преглед на основния текст в дисертацията. **Липсват изводи освен повтаряне на отделни обобщения от основния текст. Това е така, защото в изследването няма ясно формулирани тези (хипотези), които да са подложени на проверка и, респективно, приети или отхвърлени.** Накрая в заключението имаме отново връщана към ТМО, особено твърдението, че има преоценка на теориите след края на Студената война, в което няма нищо странно. Твърди се, че имало бум на нови теории, но не е ясно как се стига до този извод и не се посочва какви са въпросните нови теории. От моя опит и ежегодно участие в конференциите на ISA (International Studies Association) съм останал с впечатлението, че последният дебат в НМО е какво да изучава дисциплината, а не дали реализма, либерализма или друга теория е най-правилната. Отдавна в НМО е прието, че всички теории имат място при изучаването на МО. Ето защо позоваването на Миършаймер на основата на негова глава в колективна книга, издадена през 1999 г. и вероятно писана преди това, не е уместен аргумент за това, че структурният реализъм е сгрешил в предвижданията си /с. 357/. В полето на структурния реализъм има много течения, въпросният автор принадлежи към едно от тях. Освен това, **този текст в заключението с нищо не подобрява разбирането на съдържателни акценти на дисертационния труд и не обобщава и не обяснява какви са постигнатите изследователски резултати.** А това, че учените дискутират дали многополярната система създава повече конфликти от двуполярната, както е посочено на последната страница /с. 359/, го има във всеки англоезичен учебник по ТМО.

3. Оценка на литературата и достоверността на материала, на който се основава дисертационния труд

Повечето от използваните източниците са публикувани преди 2005 г. Ако се отчита само заглавието на дисертацията – „Международните отношения в периода на Студената война“ – това не би трябвало да прави впечатление, тъй като заглавието предполага исторически анализ на проблем от МО. Но авторът прави многократни заявки, че ще „запълни съществуваща празнина в българската специализирана литература от съчинения от български автори по [теоретичната – АГ] проблематика“. Ако се изпълнява задачата за попълване на „теоретичния вакуум“ и се създава ново учебно помагало, то важно е да има и актуални „теоретични“ заглавия. В списъка с литературата заглавията, издадени след 2005 г., особено тези на английски език, са твърде ограничени. Средната „възраст“ на изданията на руски език е по-добра, най-вече за сметка на някои по-нови руски учебници по МО. Ползването на руски учебници по ТМО личи при прочитането на текста от първа и втора глава. Те обаче не могат в никакъв случай да се считат за представителни за съвременната НМО тъй като, както самият автор отбелязва, повечето от новите изследвания по МО се появяват в САЩ /с.17/.

По повод на литературата и фактологичния материал, свързан с анализа на МО от периода на Студената война, **могат да бъдат отправени и други забележки.** Още в самото начало авторът свързва своя интерес към проблематиката на Студената война с „многобройните си специализации“ и достъп „до световни библиотеки и водещи архиви“ /с. 4/. За съжаление достъпът до тези ресурси не се транслира в позовавания на архивни единици. Използвани са ограничен брой нови документални проучвания и почти липсват непознати в България нови чуждестранни изследвания на разглеждания период. **На практика анализът в дисертацията почти изцяло се основава на вторични източници.**

4. Оценка на представянето на литературата в дисертацията – начин на цитиране и библиография

Библиографията и коректното позоваването на източниците **е основен реквизит във всеки научен труд.** Неправилното цитиране или непълната библиография затрудняват проверката и не дават възможност на други изследователи да верифицират получените резултати. Към техническите аспекти на представянето на литературата и цитирането на източниците в дисертацията могат да бъдат отправени множество претенции. Тук ще бъдат посочени само най-съществените от тях.

Първо, при цитирането под линия на източниците на кирилица **не е спазен българският стандарт. А при източниците латиница не се следва нито чикагски или харвардски стил на цитиране, или пък стила на АРА.** При краткото цитиране (напр. Цыганков, цит. съч.) в много случаи не е ясно за кое произведение става дума когато ползваните съчинения от даден автор са повече от едно. Това компрометира достойнствата на работата като научен труд. Прави също така впечатление интензивното използване на няколко автори в дисертацията (например Цыганков, Батюк и др.).

Вторият проблем е свързан с подреждането на литературата в библиографията. Стандартът е списъкът на литературата да е подреден по азбучен ред. **Това не е спазено в дисертацията!** Липсата на азбучно подреждане на литературата затруднява правенето на справки и подкопава академичния и изследователски стил.

5. Общо представяне на материала в дисертацията

Общото техническо представяне на рецензираната дисертация е на добро ниво, но **има множество правописни, граматически и пунктуационни грешки, които затрудняват възприемането на текста.** Освен това са налице множество русизми и руски езикови конструкции вероятно поради въздействието на използваната литература. В повечето случаи имената на англоезичните автори са изписани по правилата на руското транскрибиране. Например, посоченото по-горе име на R. Keohane е изписано като „Къхейн“ вместо правилното „Кеохейн (с. 74–100); на с. 79 Алфред Мехен (Maһan) вместо възприето в българската литература транскрибиране Алфред Ма(х)ън; на с. 80 Уолферс (Wolfers) вместо Уолфърс и пр.

Налице е непоследователно и различно изписване на едни и същи институции или имена. Това води до объркване и говори за несистематичност. Например на с. 115 „Генерална комисия на Международната конференция по разоръжаването“ в следващото изречение вече се е превърнала в „Генерален комитет“. Най-интересна е трансформацията на името на „Мао Дзедун“ от с. 212, което на с. 213 е станало „Мао Дзедунг“, а на с. 214 е настъпило ново кръщение – този път имаме „Мао Дзе Дун“. Не по-малко озадачаващо е изписването на името на Р. Хърватия (член на ЕС) като

„Хърватско“ /с. 297/, което е прилагателно и не може да замества официалното наименование на държавата.

В заключението на дисертационния труд не е включено резюме на получените резултати с декларация за оригиналност. Тези реквизити липсват и следва да бъдат представени, дори и *post factum*. Наличието на списък с приноси в Автореферата не замества изискванията на чл. 27, ал. 2 на ППЗРАС.

III. Оценката на научните резултати и приносите на дисертационния труд

Заявената **цел** в дисертацията е изследване на „международните политически отношения в конкретен исторически период... Ялтенско–потсдамска система на МО“. Тази цел е реализирана в глави IV, V, VI и VII. Постигнатите **резултати** се основават на обобщение на съществуващата литература по тези въпроси. Останалите глави са извън заявените предмет и цел на изследването. Те имат по-скоро характер на учебно помагало. Поради това, че излизат извън целите на дисертацията, дори и да имат дидактическа полезност, не следва да се отчитат като резултат на това дисертационно изследване.

Заявката за приносите е свръх амбициозна. Авторът претендира за 30 научни теоретични приноса и 5 практически такива. В УНСС (където работя) и в Софийския университет (по думите на колеги) е нормално да се претендира за 5–6 научни приноса при научната степен „доктор на науките“. В случая или има неразбиране на понятието „научен принос“, или липсва критична самооценка, а може би двете едновременно.

Някои от формулираните приноси не са по същество **научни приноси**, например принос 10 „Използването на оригинални източници, които авторът е имал възможност да ползва по време на специализациите...“ Същото важи и за избора на тема (принос 1), която не е нито уникална, нито изцяло неразработена. Част от заявените приноси, свързани с НМО и ТМО са спорни, защото се отнасят до проблеми, които са решени или по които има консенсус. Освен това повечето от тези приноси нямат връзка с предмета на изследването.

Рецензентът вижда следните по-общии приноси, които могат да бъдат диференцирани до 4–5. Това са: Обобщаване и систематизиране на литературата и основните проблеми на МО по време Студената война; Разработването на собствена периодизация на изследвания период; Анализ и обобщение на периода на разведряването. Така формулирани тези приноси са свързани с предмета на изследването. По този въпрос авторът следва да вземе отношение и да отговори на поставените въпроси.

IV. Оценка на публикациите по дисертацията и авторството

Посочени са единайсет публикации по темата на дисертационния труд. Освен това има посочени и допълнителни седем, които авторът не прилага. От приложените единайсет публикации три са под печат и би следвало да не се отчитат. Нормалното е при защита на дисертация, особено за научната степен „доктор на науките“, публикациите да са се появили и да са на разположение на научната колегия поне шест, а най-добре дванайсет месеца преди защитата. Някои университети (например УНСС) не признават неиздадени публикации дори и за участие в конкурс за главен асистент. Независимо от това останалите публикации са достатъчни, за да се верифицират резултатите от научното изследване.

V. Оценка за автореферата

Авторефератът съдържа основните елементи на дисертационния труд и отговаря на неговото съдържание. Изключение прави разделът за методите, който в автореферата е на различно място в сравнение с това в основния текст. Като цяло авторефератът дава точна представа за дисертацията.

VI. Критични бележки и препоръки

Основните критични бележки са дадени по-горе в рецензията при оценката на съдържанието и отделните елементи на дисертацията. Тук ще повторим само най-съществените от тях. Глави 1–3 и глава 8 не влизат в заявените предмет и цел на изследването. Не са формулирани обект, хипотеза (теза) на изследването и това не позволява да се оценят резултатите от дисертационния труд. Задачите на изследването следва да се прецизират. Няма и ясно обозначено емпирично изследване. Съществуват поредица от технически грешки и проблеми, които са описани по-горе.

VII. Лични впечатления

Не познавам лично кандидата за получаване степента „доктор на науките“. Не съм попадал и на произведения на д-р Н. Бояджиева. Всички преценки в настоящата рецензия се базират единствено на представения дисертационен труд и автореферата към него, както и на останалата съпътстваща документация. Бих препоръчал по-прецизирано представяне на задграничната академичната дейност в съпътстващите документи, тъй като декларираната задгранична академична активност не се е отразила в увеличен брой публикации зад граница или в ползването на нова литература и неизвестни архиви в дисертацията.

VIII. Заключение

Дисертационният труд заслужава по-скоро положителна оценка. Той осъществява сериозно осмисляне и дава множество оценки на периода на Студената война в МО. Изследването има важни приноси моменти, които са посочени по-горе, и обогатява съществуващото знание в България за периода на Студената война. Това е основание да препоръчам присъждане на научна степен „доктор на науките“. Дадената положителна оценка в тази рецензия зависи обаче от успешната защита и отговорите на поставените в нея въпроси.

София, 29 април 2017 г.

Рецензент:

(Проф. д.пол.н. Атанас Гочев)